

Орест Борисович Ткаченко
(10.12.1925 – 8.11.2021)

Восьмого листопада 2021 року перестало битися серце видатного українського мовознавця члена-кореспондента НАН України Ореста Борисовича Ткаченка — людини надзвичайно широкої ерудиції, справжнього вченого, який усе своє життя присвятив служінню науці.

Орест Борисович народився в Харкові 10 грудня 1925 р. у сім'ї мовознавця й перекладача Бориса Ткаченка. У 1945 р. він вступив на український відділ філологічного факультету Харківського університету ім. О. М. Горького, а 1947 р. перевівся до Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, де продовжив свої філологічні студії. Ще в університеті він почав займатися науковими дослідженнями (так, на одному із засідань студентського наукового гуртка зі слов'янської філології він виголосив свою першу наукову доповідь «Styl i język poematu Adama Mickiewicza "Grażyna"»). Його дипломна робота також була пов'язана з польською проблематикою: «Стиль і мова українського перекладу повісті Ванди Василевської "Райдуга" ("Tęcza")». Після успішного закінчення університету О. Б. Ткаченко отримав рекомендацію до аспірантури за спеціальністю «слов'янські мови» (спеціалізація «історія польської мови») при Інституті мовознавства НАН України (тоді АН УРСР). Його науковим керівником став видатний український філолог академік Л. А. Булаховський. Після закінчення аспірантури 1953 р. він був зарахований до штату Інституту мовознавства, де пропрацював до 2017 р. У 1955 р. О. Б. Ткаченко захистив кандидатську дисертацію «Нарис історії з'ясувальних сполучників у польській літературній мові (на матеріалі творів другої половини XVI ст. "Zwierciadło" М. Рея, "Kronika polska Marcina Bielskiego" Й. Бельского, "Kazania sejmowe" П. Скарги)». Уже ця перша серйозна наукова розвідка засвідчила високий рівень підготовки молодого вченого. Захист його докторської дисертації відбувся 1982 р. на основі монографії «Сопоставитель-но-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков» (1979 р.). У 1984 р. він отримав звання професора. 1995 року Ореста Борисовича було обрано членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю «українська мова». Упродовж 1992–1996 рр. він керував роботою відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, а в 1997–2015 рр. — відділу загального мовознавства цього ж інституту. 2016 року Орест Борисович почав працювати на посаді професора кафедри іноземних мов у Центрі наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України.

Протягом більш ніж сімдесятирічної праці на ниві науки О. Б. Ткаченко написав понад двісті праць із різних напрямів лінгвістики. Його дослідження відзначаються широкою фактологічною базою та комплексністю підходу до аналізованих мовних явищ. Уже сам перелік лінгвістичних спеціальностей ученого свідчить про той спектр актуальних питань і розділів мовознавства, у яких він плідно працював. Серед основних галузей мовознавства, які привернули увагу Ореста Борисовича, можна назвати порівняльно-історичне й історико-типологічне дослідження слов'янських і фіно-угорських мов, реконструкцію мертвих мов, дослідження міжмовної взаємодії (зокрема, теорію

мовного субстрату), соціолінгвістику (це соціолінгвістична класифікація мов, проблема мовної стійкості народів та ін.), а також інтерлінгвістику (есперантологію). Серед його основних здобутків слід згадати участь у колективних монографіях «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (1962 р.), «Історична типологія слов'янських мов» (ч. 1, 1986 р., ч. 2, 2008 р.), «Мова і мовознавство в духовному житті суспільства» (2007 р.), низку статей для енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр.), багаторічну працю над «Етимологічним словником української мови». О. Б. Ткаченко написав декілька фундаментальних індивідуальних монографій: «Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков» (1979 р., 2-ге видання 2002 р.), «Мерянский язык» (1985 р.), «Очерки теории языкового субстрата» (1989 р.), «Українська мова і мовне життя світу» (2004 р.), «Мова і національна ментальність» (2006 р.), «Українська мова: сьогодення й історична перспектива» (2014 р.).

Упродовж усього свого тривалого шляху в науці Орест Борисович займався етимологічними дослідженнями. Уже перші розвідки в цій галузі: «Про походження назви Русь» (1959 р.), «3 історії назв кольорів в українській мові» (1967 р.) — засвідчили докладність та виваженість опису й фундаментальність аналізу етимологічного матеріалу. Багато зусиль і часу він присвятив роботі над «Етимологічним словником української мови», для якого він уклав декілька тисяч статей. Крім того, учений брав участь у редагуванні томів цього фундаментального видання.

Іншою сферою постійних наукових зацікавлень О. Б. Ткаченка була теорія міжмовних контактів, над розробленням якої вчений плідно працював упродовж багатьох десятиріч. Його цікавили різні аспекти цієї проблеми, починаючи від аналізу взаємодії між конкретними мовами й закінчуючи загальнотеоретичними питаннями мовних контактів. Підсумком багаторічних досліджень у цій галузі став вихід 1989 р. індивідуальної монографії «Очерки теории языкового субстрата».

Починаючи з 1970-х років дедалі більший інтерес ученого викликає поглиблене науково-теоретичне вивчення фіно-угорських мов. Інтенсивна робота в цій галузі була узагальнена в монографії «Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков» (1979 р.). Саме цю індивідуальну монографію Орест Борисович захистив 1982 р. як докторську дисертацію в Ленінградському університеті за кількома спеціальностями — «загальне мовознавство», «слов'янські мови» й «фіно-угорські мови та самодійські мови». Про значення монографії для фіно-угорознавства свідчить той факт, що її було перевидано 2002 р. в Угорщині. У цій праці було обґрунтовано новий метод дослідження – зіставно-історичний (або історико-типологічний), у якому поєднано прийоми порівняльно-історичного й зіставно-типологічного підходів у контексті ареальних досліджень, що має на меті встановлення джерел походження тих або інших мовних фактів. Цей метод становить ефективне знаряддя для дослідження глибинних (субстратних) мовних контактів.

Ще одним результатом наукових пошуків у галузі дослідження фіно-угорських мов стала спроба реконструкції мерянської мови, яка до початку XVIII ст. була поширена в Центральній Росії. В основу реконструкції було покладено як власне лінгвістичні, так і соціолінгвістичні дані, а також методи лінгвогеографії та лінгвостатистики. Тривала та копітка праця над реконструкцією мерянської мови була підсумована в монографії «Мерянский язык» (1985 р.).

Чільне місце у творчому доробку О. Б. Ткаченка завжди посідала соціолінгвістична проблематика. Одним з найбільших його здобутків у цій сфері слід визнати розроблення ним соціолінгвістичної класифікації мов. У її основі лежать критерії соціальної й територіальної поширеності мови, повноти набору виконуваних нею функцій та наявності в неї міжнародного статусу. Його цікавили також проблеми співвідношення мови і ментальності народу (монографія «Мова і національна ментальність», 2006 р.). Значну увагу в останній період свого життя Орест Борисович присвятив соціолінгвістичним процесам в українській мові. Його погляди на цю актуальну для сучасної україністики проблематику було викладено в монографіях «Українська мова і мовне життя світу» (2004 р.), «Українська мова: сьогодення й історична перспектива» (2014 р.). Ці праці являють собою зразок синтетичного міждисциплінарного розгляду сучасного й минулого становища української мови, а також можливих перспектив її розвитку.

Своїми енциклопедичними знаннями Орест Борисович охоче ділився зі студентською молоддю, читаючи лекції в провідних навчальних закладах України. Багато зусиль і часу він присвятив підготовці наступних поколінь філологів і науковців. У пам'яті своїх колег і учнів він назавжди залишиться взірцем порядності та відданого ставлення до справи свого життя — дослідження мови в усіх її виявах. Його самовіддана праця принесла вченому заслужене визнання як в Україні, так і поза її межами.